

8 'KLARE WIJN'

De Algemene Vereniging Groningen en de Bezetting

Gedurende het Interbellum werkte de Algemene Vereniging Groningen op diverse manieren aan de opbouw van een Groninger regiocultuur als onderdeel van de nationale Nederlandse cultuur. Dit gebeurde in een context van nationale zelfstandigheid. Aan deze situatie kwam met de Duitse inval op 10 mei 1940 een eind. Uiteengezet zal worden op wat voor manier de vereniging te maken kreeg met de Bezetting en hoe men hierop reageerde.

GECONTINUEERDE WERKZAAMHEDEN

Op het eerste gezicht leek tijdens de Bezetting alles in de Algemene Vereniging Groningen z'n gewone gangetje te blijven gaan. Het verenigingsbestuur, tenminste het dagelijks bestuur, kwam regelmatig bijeen en hield zich met vergelijkbare zaken bezig als voorheen. Zo probeerde men in de eerste bezettingsjaren een verzameling lantaarnplaatjes bijeen te brengen van 'het typische in het Groninger gewest' voordat dit, zoals men vreesde, definitief zou zijn verdwenen. Speciale aandacht ging uit naar de zogenaamde sarrieshutten. Dit waren gebouwtjes waarin tot halverwege de negentiende eeuw de belasting op het gemaal werd geïnd.¹ Gedurende de laatste bezettingsjaren stak het verenigingsbestuur veel energie in het maken van een reeks boeken over Groningen. Hierin zouden tientallen auteurs alle aspecten van het Groninger leven moeten belichten. Het initiatief tot deze Groninger reeks kwam overigens niet van het verenigingsbestuur, maar van de in Amsterdam gevestigde uitgeverij Strenght. In 1944 vatte het verenigingsbestuur het idee op om bij dezelfde uitgever, maar in naam van de vereniging, jaarlijks een 'ouderwetse Groninger almanak' uit te geven. Deze diende te worden gevuld met verenigingsnieuws, Groninger gedichtjes en wetenswaardigheden. Ook hierin stak het verenigingsbestuur veel energie. Verder hield het zich bezig met de organisatie van de gebruikelijke dingen zoals een voordrachtwedstrijd en een wedstrijd in het schrijven van toneelstukken in het Gronings.

Tijdens de Bezetting vonden drie algemene vergaderingen plaats. Een voor 25 mei 1940 in Den Haag geplande algemene vergadering kon wegens de oorlogsomstandigheden niet doorgaan. In 1941, '42 en '43 werden wel algemene vergaderingen gehouden, de eerste en de laatste te Utrecht,

die van 1942 in de stad Groningen. Tegelijk met de algemene vergadering van 1942 in Groningen organiseerde men een groots feest ter ere van het vijftwintigjarig jubileum van de Algemene Vereniging Groningen. Zowel de algemene vergadering als het feest vonden plaats in het gebouw van de Stadgroningse vereniging Grönneger Sproak. Dit was mogelijk doordat de Grönneger Sproak zich per 1 januari 1942 weer bij de overkoepelende Groninger vereniging had aangesloten. Het landelijke bestuur had hierop zestien jaar gewacht. Waarschijnlijk was een bestuurswisseling binnen de Stadgroningse vereniging van doorslaggevende invloed. Op 7 juli 1940 overleed voorzitter A.T. Meijer, die in 1925 betrokken was geweest bij de breuk met de landelijke Groninger vereniging. De hereniging vond plaats onder zijn opvolger, C.W. Ninteman. De Grönneger Sproak verbond aan haar toetreding de voorwaarde dat zij één afgevaardigde voor het landelijke bestuur mocht leveren. Daarom werd per 1942 Ninteman als zesde persoon toegevoegd aan het bestuur van de Algemene Vereniging Groningen.² Hiermee kreeg het overkoepelende bestuur voor het eerst een katholiek in zijn midden. Na de geslaagde algemene vergaderingen van 1941, '42 en '43, moest in 1944 de algemene vergadering weer worden afgeblazen. Men had op 9 september te Hilversum bijeen willen komen, maar dat feest ging vanwege het noordwaarts schuivende oorlogsfront niet door. Hierdoor moest het bestuur er tegen het eind van de oorlog ook van afzien nog langer bijeen te komen. De laatste bestuursvergadering tijdens de Bezetting vond plaats op 29 juli 1944.³

AANMELDING

Hoewel er in sommige opzichten voorlopig weinig veranderde, kreeg de Algemene Vereniging Groningen wel degelijk te maken met de fundamenteel gewijzigde maatschappelijke en politieke context. Vrijwel direct na de Duitse invasie begon het nationaal-socialistische bewind met het onder partijgezag brengen van alle maatschappelijke organisaties. Dit proces van inkapseling van het maatschappelijke leven in het nationaal-socialistische systeem noemde men de 'gelijkschakeling'. Eind juni 1941 greep het bewind voor het eerst in het verenigingswezen in. Het verordende dat alle nieuwe verenigingen en stichtingen moesten worden aangemeld bij een van de procureurs-generaal. Deze mocht de werkzaamheden van de nieuwe organisatie afwijzen als zijnde niet in het belang van de openbare orde en het openbare leven. In dat geval moest de oprichting ongedaan worden gemaakt. De reeds bestaande verenigingen en stichtingen liet men in eerste instantie ongemoeid. Hierin kwam echter al snel verandering. Op 20 september 1940 verscheen een verordening van rijkscommissaris A. Seyss-Inquart volgens welke alle verenigingen en stichtingen met een niet-economisch doel werden verplicht zich schriftelijk te melden bij een van de vijf procureurs-generaal bij de gerechtshoven. Vervolgens verscheen eind februari 1941 een verordening die bepaalde dat er een 'commissaris voor de niet-commerciële verenigingen en stichtingen' werd aangesteld. Deze commissaris, H.W. Müller-Lehning, kreeg het onbeperkte recht bij de bestaande verenigingen en stichtingen in te grijpen. Hij mocht ze bijvoorbeeld ontbinden of een andere leiding geven. Voor dit werk kreeg hij in Den Haag een eigen bureau met ongeveer honderd medewerkers,

vrijwel allemaal leden van de Nationaal-Socialistische Beweging (NSB). De in 1940 voor de procureurs-generaal ingevulde registratieformulieren werden ten behoeve van de gelijkschakeling naar dit bureau overgebracht. In 1941 ontbond Müller-Lehning binnen acht maanden tijd niet minder dan 7700 verenigingen en stichtingen of onderdelen daarvan.⁴

In de loop van 1940 constateerde het bestuur van de Algemene Vereniging Groningen dat steeds meer van de aangesloten lokale verenigingen hun activiteiten staakten. Daarom stuurde het hoofdbestuur in het najaar aan alle aangesloten verenigingen een circulaire waarin het erop aandrong toch vooral door te gaan met vergaderen, in verband met de verduistering desnoods op zondagmiddag. Verder schreef men dat aan de contributieheffing niet mocht worden getornd. Zodra de omstandigheden gunstiger werden, zou een algemene vergadering worden uitgeschreven. Tot die tijd trok het hoofdbestuur de volledige beslissingsbevoegdheid naar zich toe.⁵ Een algemene vergadering kon natuurlijk alleen plaatsvinden als de vereniging bleef voortbestaan. Hiervoor moest zij bij een van de procureurs-generaal aangemeld en bij het Commissariaat voor de niet-commerciële Verenigingen en Stichtingen ingeschreven worden. Ontbinding van de vereniging was de andere optie. Het hoofdbestuur koos voor het voortbestaan van de vereniging en liet haar registreren. In het jaar 1941-'42 werd zij onder 'stamboeknummer' 516324 bij het Commissariaat ingeschreven.⁶ Geregistreerd werd ook het verenigingsblad *Dörp en Stad* – onder nummer 150 –,⁷ terwijl men de verenigingsbibliotheek als niet-commerciële bibliotheek aanmeldde.⁸ Bovendien stimuleerde het hoofdbestuur de lokale verenigingen om eenzelfde keus tot aanmelding te maken. Toen het hoofdbestuur van het Commissariaat vernam dat niet met de inschrijving van de algemene vereniging kon worden volstaan, maar dat ook iedere lokale vereniging zich afzonderlijk moest laten registreren, zond secretaris A.M.J. Deelman de lokale verenigingen de hiervoor benodigde formulieren.⁹

AANSLUITING

Het nationaal-socialistische bewind besteedde bij het gelijkschakelingsproces bijzondere aandacht aan het culturele leven. De verantwoordelijkheid hiervoor kwam te liggen bij het in november 1940 opgerichte Departement van Volksvoorlichting en Kunsten. Dit departement, waarover de NSB-er dr. T. Goedewaagen de leiding had, was een pendant van Joseph Goebbels' *Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda*. In november 1941 werd, naar Duits voorbeeld, als zelfstandige afdeling van Goedewaagens departement een overkoepelende organisatie voor kunstenaars gevormd: de Nederlandsche Kultuurkamer. Het formele doel van de Kultuurkamer was de behartiging van het kunstenaarsbelang. In de praktijk werd de Kultuurkamer een instituut dat van staatswege de gehele Nederlandse kunst organiseerde en controleerde en daarbij trachtte te transformeren tot onderdeel van een pan-Germaanse kunst volgens het Blut-und-Boden-principe. Alles wat als volks- of streekeigen gold, kon rekenen op bescherming en stimulering. De nationaal-socialistische autoriteiten waren vooral geneigd tot het stimuleren van de streekculturen langs de nationale grenzen. Met het stimuleren van een grensoverschrijdend regionalisme beoogden

zij het bestaande natiebesef te ondergraven, om zo ruimte te creëren voor het Groot-Germaanse ideaal.¹⁰

Vanuit deze gedachte werd op 28 november 1942 in de stad Groningen het Gewestelijk Bureau van de Nederlandsche Kultuurkamer voor de provincies Groningen en Drenthe geopend. Het was het eerste gewestelijke bureau van de Kultuurkamer in Nederland. Ter gelegenheid van de oprichting publiceerde Goedewaagen in het tijdschrift van de Kultuurkamer *De Schouw* een artikel met de titel 'Groningen-Drenthe en het Duitsche Rijk'. Hierin zette hij uiteen dat het Gewestelijk Bureau was bedoeld om de Groningers en Drenten te wijzen op hun stam-, cultuur- en geestverwantschap met Duitsland, om zo bij te dragen aan de eenwording van het 'continentaal Rijk van Germaanschen bloede'.¹¹ De groothandelaar Ger Griever uit Appingedam, die naam had gemaakt als schrijver van streekromans en toneelstukken, kreeg de leiding over het Gewestelijk Bureau. In zijn openingsrede prees hij de bewoners van Groningen en Drenthe hemelhoog. Volgens hem lagen in deze 'mensen van het Noorderland' vele 'voortreffelijke Germaansche elementen' verankerd. Zij behoorden tot het 'Faalsche' en het 'Noordras'¹² en tot de stammen van de Saxo-Friezen en de Saksen. Hiermee waren zij nauw verbonden met hun oosterburen in Oost-Friesland en Nedersaksen. Vanwege deze verwantschap zou het moeten komen tot een uitwisseling van de gedeelde cultuurwaarden. Dit temeer omdat het Noorden altijd bij het Hollandse deel van Nederland was achtergesteld. Tegen deze achterstelling wilde Griever zich weren door voor het Noorden een zekere mate van culturele autonomie te verwerven. De Groningers en Drenten moesten onder het nationaal-socialisme hun eigen, aan bloed en bodem gebonden, zuivere volks-cultuur tot verdere ontwikkeling kunnen brengen. Griever beoogde niet een gehele losmaking van Nederland, want zo meende hij: 'De bevolking van het Noorden heeft haar eigen krachtige en duidelijk waarneembare karaktertrekken, die haar niet van de overige gewesten van ons vaderland scheiden, doch wel onderscheiden'.¹³ Griever verbond de noordelingen dus in cultureel opzicht aan het aangrenzende Duitsland, maar plaatste ze tegelijkertijd in het Nederlandse nationale verband. Hiermee verkondigde hij een gedachtegoed dat leek op dat van Spitz in de jaren twintig. Het was de politieke context die het een andere lading gaf. Ter stimulering van het regiobesef organiseerde het in Groningen gevestigde gewestelijke bureau van de Kultuurkamer verschillende tentoonstellingen. Bij de opening van het bureau werd er één gehouden van Groninger en Drentse streekliteratuur. Later volgden enkele exposities van werken van bij de Kultuurkamer aangesloten Noord-Nederlandse kunstenaars.¹⁴

De Nederlandsche Kultuurkamer was van grote invloed op het openbare culturele leven. Dit kwam door zijn verplichte karakter. De Kultuurkamer was opgedeeld in zes zogenaamde gilden of vakgroepen. Ze waren er voor de terreinen theater en dans; film; pers; muziek; letteren; bouwkunst, beeldende kunsten en kunstnijverheid. Iedere persoon of organisatie die zich in het openbaar op een van deze terreinen bezighield, moest lid zijn van het bijbehorende gilde. Personen die niet voldeden aan de politieke maatstaven van de nazi-ideologie konden van lidmaatschap worden uitgesloten. Zij mochten dan niet in de publieke sfeer hun kunst beoefenen.

Joden waren per definitie van lidmaatschap uitgesloten. Voor individuele aanmelding was een ingevulde en ondertekende Ariërverklaring een vereiste. Zo speelde de Kultuurkamer een belangrijke rol bij de terugdringing van de joden uit het maatschappelijke leven.¹⁵ Ook de Algemene Vereniging Groningen kreeg hiermee te maken. Omdat hij joods was, moest het lid van verdienste mr. M. Levie (1885-1957) zich bij de vereniging laten uitschrijven. In de verenigingsstukken werd dit wat minder direct geformuleerd met de opmerking dat Levie als gevolg van de wettelijke voorschriften bedankt had voor het lidmaatschap van verdienste.¹⁶

In het najaar van 1941 verzocht de Groninger vereniging te Leeuwarden het landelijke verenigingsbestuur om inlichtingen omtrent de in te nemen houding ten aanzien van de pas ingestelde Kultuurkamer. Het bestuur had hierover nog geen helder idee. Daarom besloot het Leeuwarden te schrijven dat zolang niet bekend was uit welke gilden de Kultuurkamer ging bestaan, geen nadere inlichtingen konden worden verstrekt.¹⁷ Begin 1942 veranderde dit. Op 22 januari van dat jaar verscheen in de pers het bericht dat twee gilden waren ingesteld: het Persgilde en het Gilde voor Theater en Dans. Vooral de instelling van dit tweede gilde was voor de lokale Groninger verenigingen relevant. Zij hielden zich veelal met dialecttoneel bezig. Als zij hiermee wilden doorgaan, moesten ze zich als toneelvereniging bij de Kultuurkamer aanmelden. Net zoals het bestuur de lokale verenigingen stimuleerde tot aanmelding bij het Commissariaat van niet-commercieële Verenigingen en Stichtingen, spoorde het ze ook aan tot aansluiting bij de Kultuurkamer. Op 3 februari 1942 verzocht secretaris Deelman de Kultuurkamer om toezending van de benodigde aanmeldingsformulieren. Drie dagen ontving hij er veertig. Het pakket was voorzien van een begeleidende brief, waarin het bestuurslid van de Kultuurkamer W.J. Wiers uiteenzette hoe de Kultuurkamer via haar 'op het algemeen belang gerichte coöperatieve gedachte' binnen de nationaal-socialistische leer paste.¹⁸ Op de bestuursvergadering van 7 februari 1942 werd besloten de van de Kultuurkamer ontvangen aanmeldingsformulieren zo snel mogelijk naar de lokale verenigingen door te sturen.¹⁹

Lang niet iedere lokale Groninger vereniging voelde zonder meer voor aansluiting bij de Kultuurkamer. Zo meldde de Groninger vereniging te Leeuwarden dat als het merendeel van de leden tegen aansluiting was, de vereniging werd opgeheven. Zaandam handelde nog sneller. Zij liet al in februari 1942 weten dat de vereniging was opgeheven. Dit besluit bleef ook na een verzoek van Deelman om nadere inlichtingen overeind: noch het bestuur, noch de leden wensten aansluiting bij de Kultuurkamer en zonder toneel te spelen kon men niet langer blijven bestaan. Hierop besloot het bestuur van de Algemene Vereniging Groningen om aan alle lokale verenigingen een brief te schrijven met de aansporing het bijltje er niet bij neer te leggen.²⁰

Deze op 2 maart 1942 door secretaris Deelman geschreven brief opende met de constatering dat een van de aangesloten verenigingen tot opheffing had besloten. Deelman schreef hierover: 'Het Hoofdbestuur betreurt deze beslissing ten zeerste en meent, dat daarvoor ook geen enkele reden bestaat. Ofschoon het Hoofdbestuur de aangesloten Verenigingen uiteraard geheel vrij laat in haar beslissing, om al dan niet tot aanmelding bij de Kultuurkamer over te gaan, meent het toch

als zijn mening te kennen te moeten geven, dat zolang door enige regeringsmaatregel het doel der Vereniging, dat in de statuten is vastgelegd, niet wordt aangetast – en dat is hier niet het geval – daaraan zonder bezwaar kan worden voldaan.’ Hierna volgde een passage waarin werd uiteengezet dat ook wanneer men van aansluiting bij de Kultuurkamer afzag, dit nog niet de opheffing van de vereniging hoefde te betekenen. Men kon zich richten op literair en folkloristisch gebied. Tenslotte schreef Deelman: ‘Het Hoofdbestuur dringt er bij de aangesloten Verenigingen dan ook ten eerste op aan de kwestie der aansluiting nog eens te overwegen en in elk geval niet tot opheffing der Verenigingen te besluiten, omdat daarmee aan de Groninger beweging, waaraan wij gezamenlijk reeds meer dan twintig jaar bouwen, stellig ernstige schade wordt berokkend. Op de Alg. Vergadering in 1941 te Utrecht zijn wij uiteengegaan met het vaste voornemen de zaak nooit op te geven. Laten we ons daaraan houden! Het Hoofdbestuur verliest ook zelf den moed niet, maar doet al datgene wat nu nog gedaan kan worden. Het denkt daarbij ook aan de slotstrofen van een gedichtje van Geert Teis:

*En elk van ons volk, van echt Grönneger bloud,
dei zegt: “Ik zet deur, dwaars dr deur as het mout!
'k Zet de kop tr moar veur, 'k hol de moud dr moar in....
Bin 'k aans wel weerd, dat 'k Grönneger bin!”*²¹

Deze aansporing om door te gaan, had niet helemaal het beoogde effect. Veel verenigingen besloten toch ermee te stoppen. Naast principiële redenen speelden soms ook financiële problemen hierbij een rol. De opheffingsberichten bleven bij het bestuur van de Algemene Vereniging Groningen binnenkomen. Naar aanleiding hiervan constateerde voorzitter Ter Laan tijdens de bestuursvergadering van 28 maart teleurgesteld dat men in deze moeilijke tijden alleen de krachtige verenigingen overhield. Zijns inziens moest voorlopig in de gang van zaken worden berust, al was dat zeer onbevredigend. Desondanks bleven de aanwezige bestuursleden nadrukkelijk bij het eigen inzicht dat aanmelding bij de Kultuurkamer geen bezwaar vormde. Op dezelfde vergadering besloot men om in *Dörp en Stad* een oproep tot het spelen van dialectstukken te plaatsen,²² hetgeen kan worden opgevat als een impliciete aansporing tot aansluiting bij het toneelgilde van de Kultuurkamer.

Rond de zomer van 1942 trad een verandering op in de advisering door het bestuur. Dit gebeurde toen duidelijk werd dat niet alle bestuursleden het met de gang van zaken eens waren. Dat dit meningsverschil pas zo laat aan het licht kwam, hing samen met een eerdere wijziging in de vergaderstructuur. Tijdens de bestuursvergadering van 4 oktober 1941 had men besloten om in verband met de hoge reiskosten als voltallig hoofdbestuur niet vaker bijeen te komen dan strikt noodzakelijk was. Vanaf dit moment tot het eind van de Bezetting werden de lopende zaken afgehandeld door het dagelijks bestuur, dat bestond uit Ter Laan als voorzitter, Deelman als secretaris en J.H. Riddering als penningmeester.²³ Hoewel nog wel mede in hun naam werd gehandeld,

waren de overige bestuursleden niet langer direct bij het bestuurswerk betrokken. Alleen in de zeldzame gevallen wanneer het voltallige hoofdbestuur bijeenkwam – in het jaar 1941-'42 drie keer – konden de bestuurszaken goed onderling worden besproken. Voor de rest verliep de communicatie tussen het dagelijks bestuur en de overige bestuursleden vooral per brief.

Zo kon het gebeuren dat het dagelijks bestuur pas in de zomer van 1942 vernam dat medebestuurslid J.F. Steenhuis zich niet kon vinden in de rol van het bestuur in de Kultuurkamerkwestie. Op 6 juni '42 keerde Steenhuis zich per brief nadrukkelijk tegen het door het dagelijks bestuur aan de lokale Groninger verenigingen gegeven advies tot aansluiting bij de Kultuurkamer. Volgens hem was het dagelijks bestuur te ver gegaan in zijn bemoeienis. In de opstelling tegenover de lokale verenigingen had het bestuur zich zijns inziens moeten beperken tot het weergeven of citeren van de relevante artikelen uit de verordening betreffende de Kultuurkamer. Het advies hoe op deze bepalingen te reageren, had achterwege moeten blijven. Steenhuis' kritiek moet worden gezien in het licht van de dubbele functie die hij binnen het verband van verenigde Groningers vervulde. Behalve bestuurslid van de Algemene Vereniging Groningen was hij ook voorzitter van de Groninger vereniging te Haarlem. In deze laatste functie had hij de door Deelman opgestuurde aanmeldingsformulieren voor de Kultuurkamer ingevuld en naar de Kultuurkamer gestuurd. Dit was binnen de Haarlemmer vereniging niet in goede aarde gevallen. Sinds de bekendwording van de aanmelding werd er actie gevoerd voor een buitengewone ledenvergadering met als agendapunt de ontbinding of opheffing van de vereniging. Op grond hiervan zag Steenhuis de toekomst van de Algemene Vereniging Groningen somber in.²⁴ In deze visie, die Steenhuis al eerder te kennen had gegeven, kon het dagelijks bestuur zich niet vinden. Het verwachtte dat het voor 21 november op het programma staande vijftienvigjarig jubileumfeest tot een heropleving van de vereniging zou leiden.²⁵ Tijdens de op 18 juli '42 gehouden vergadering van het voltallig hoofdbestuur herhaalde Steenhuis zijn kritiek. Deelman verdedigde het optreden van het dagelijks bestuur met de opmerking: 'dat op het ogenblik dat het toneelgilde was opgericht op alle toneelspelende verenigingen de plicht rustte zich op zeer korte termijn op te geven. Dat kon nu eenmaal niet anders.' Naast kritiek had Steenhuis nu ook een vraag. Namens de Groninger vereniging te Haarlem wilde hij graag weten of er ook hoofdbestuursleden waren die zich persoonlijk als lid bij de Kultuurkamer hadden aangemeld. Dit bleek niet het geval.²⁶

Na dit voorval werd het bestuur voorzichtiger in zijn advisering over aansluiting bij de Kultuurkamer. Zo schrapte men de kwestie 'aansluiting bij de Kultuurkamer' als agendapunt voor de op 22 november 1942 geplande algemene vergadering. De veranderde houding bleek ook uit de reactie van het dagelijks bestuur op twee brieven van L.C. Willinge uit Rotterdam. Begin oktober 1942 vroeg Willinge om het standpunt van het hoofdbestuur inzake aansluiting bij de Kultuurkamer. De Groninger vereniging te Rotterdam moest op korte termijn de knoop doorhakken: zou zij zich wel of niet aansluiten? Bij deze Rotterdamse kwestie hield het dagelijks bestuur van de Algemene Vereniging Groningen zich bewust op de vlakte. Op de vergadering van 10 oktober 1942 besloot het geen bindend advies te geven inzake de aansluiting bij de Kultuurkamer: de

lokale verenigingen moesten daarover zelf beslissen.²⁷ Overigens meldde het overkoepelende verenigingsbestuur de Algemene Vereniging Groningen niet bij de Kultuurkamer aan.²⁸ Dit hoefde ook niet, omdat deze vereniging voor het Duitse gezag niet als culturele instelling gold: het bestuur ervan kwam bijeen om te vergaderen, niet om te dansen, zingen of toneelspelen. Wel meldde het de verenigingsbibliotheek aan.²⁹ In verband met de instelling van het Persgilde deed het ook opgave van het bestaan van *Dörp en Stad*.³⁰ Dit laatste bleek bij nader inzien overbodig, omdat de Kultuurkamer *Dörp en Stad* slechts beschouwde als een zuiver organisatorisch orgaan.³¹

POGINGEN TOT BEHOUD VAN *DÖRP EN STAD* EN HET MAANDBLAD *GRONINGEN*

Dat *Dörp en Stad* niet bij de Kultuurkamer hoefde te worden aangemeld, betekende niet dat het voortbestaan ervan gedurende de Bezetting was verzekerd. In augustus 1941 werd als onderdeel van het Departement van Volksvoorlichting en Kunsten de zogenaamde Commissie voor Persreorganisatie ingesteld. Deze commissie beknotte onder het argument van 'papierschaarste' het perswezen grondig. Van de ongeveer vierduizend in Nederland bestaande tijdschriften werden er binnen een jaar tijd 2800 verboden.³²

In het najaar van 1941 kreeg de Algemene Vereniging Groningen van het Rijksbureau van de Grafische Vakken het bericht dat vanaf 15 december geen papier meer zou worden geleverd voor *Dörp en Stad*. Het blad mocht ook niet uit voorraad worden gedrukt. Onmiddellijk hierop kwam Ter Laan in actie. Hij schreef brieven tegen het genomen besluit. In elk geval het Rijksbureau van de Grafische Vakken en de Commissie voor Persreorganisatie te Den Haag stuurde hij er één. Bovendien richtte Ter Laan zich mondeling tot de betrokken instanties. Hierbij vestigde hij de aandacht op het landelijke karakter van het blad en op de volkskundige en folkloristische inhoud ervan, volgens hem redenen om het besluit tot opheffing van *Dörp en Stad* in te trekken. Ter Laan beoogde niet alleen het behoud van het verenigingsblad *Dörp en Stad*. Hij bood uitgeverij Erven B. van der Kamp zijn diensten aan voor de redding van het in het haar beheer uitgegeven maandblad *Groningen*.³³

In eerste instantie hadden Ter Laans inspanningen geen effect. Zijn beroep tegen de opheffing van *Dörp en Stad* werd afgewezen. Na overleg met het voltallige hoofdbestuur, waarbij met name Ninteman op een extra reddingspoging aandrong, trok Ter Laan opnieuw ten strijde.³⁴ Zijn nieuwe inspanningen brachten hem uiteindelijk bij het Commissariaat voor de niet-commerciële Verenigingen en Stichtingen. Hier werd hij welwillend ontvangen door commissaris Duijter. Deze verklaarde het streven van de Groninger vereniging, dat zijns inziens geheel in de nieuwe orde paste, zoveel mogelijk te willen bevorderen. Hij waarborgde persoonlijk het behoud van *Dörp en Stad*.³⁵ Korte tijd hierna ontving Ter Laan van het Departement van Volksvoorlichting en Kunsten een schriftelijke bevestiging dat tegen de uitgave van *Dörp en Stad* en het maandblad *Groningen* geen bezwaren bestonden.³⁶ Zijn inspanningen leken resultaat te hebben gehad.

Toch doemden er opnieuw problemen op. Omdat uitgeverij Erven B. van der Kamp, die *Dörp en Stad* drukte, geen papiertoewijzing voor het blad had gekregen, weigerde zij om het nog langer te drukken. Hierop trok Ter Laan andermaal ten strijde. Wederom werd hij bij het Commissariaat voor de niet-commerciële Verenigingen en Stichtingen op welwillende wijze tegemoet getreden. Hij kreeg voor *Dörp en Stad* het benodigde papier toegewezen, waarvan aan de Erven B. van der Kamp mededeling werd gedaan.³⁷ De uitgever bedankte Ter Laan vriendelijk voor zijn bemiddeling.³⁸ Een klein jaar na Ter Laans succesvolle reddingsoperatie, rond de jaarwisseling 1942-'43, was er opnieuw sprake van opheffing van *Dörp en Stad*, alsook van het maandblad *Groningen*. Weer trok Ter Laan eropuit om het genomen besluit ongedaan te maken. Of het aan zijn inspanningen te danken was, bleef onduidelijk, maar spoedig na Ter Laans initiatief kreeg men bericht dat de bladen weer mochten verschijnen.³⁹ Dit betekende niet dat de bladen automatisch weer papier kregen toegewezen. In het voorjaar van 1943 ging Ter Laan erachteraan om dit te regelen.⁴⁰ Bij wie hij precies heeft aangeklopt, is niet duidelijk. Wel staat vast dat Griever op 12 april 1943 aan het Departement van Volksvoorlichting en Kunsten een brief stuurde waarin hij om papier voor het maandblad *Groningen* vroeg. Als gewestelijk leider van de Kultuurkamer in Groningen en Drenthe achtte hij het voortbestaan van het maandblad van groot cultureel belang: het was het enige Nederlandse tijdschrift dat recensies opnam van boeken in het Platduits. Volgens hem hechtte de Beauftragte voor de provincie Groningen [dr. H. Conring] daarom ook zeer aan het voortbestaan van het blad. Het resultaat van Griever's brief was dat het Departement op 20 april 1943 vijfenzeventig kilogram papier aan het maandblad *Groningen* toewees.⁴¹ Het maandblad en het ingevouwen verenigingsblad *Dörp en Stad* bleven tot in november 1944 verschijnen.

UITGENODIGD DOOR DE STICHTING SAXO-FRISIA

Op 18 januari 1941 stichtte de leider van de Nederlandsche SS, J.H. Feldmeijer (1910-1945), in de stad Groningen de stichting Saxo-Frisia. Deze stichting was de afdeling voor de noordelijke provincies van de Volksche Werkgemeenschap. De Volksche Werkgemeenschap was de – door Theunisz geleide – Nederlandse vertakking van de Duitse SS-organisatie Ahnenerbe, die de SS zijn cultuurhistorische fundering verschafte. Saxo-Frisia werd opgericht als nationaal-socialistische tegenhanger van de Nederlandsche Unie voor de noordelijke regio.⁴² Prof. dr. J.M.N. Kapteyn (1870-1949)⁴³ kreeg de leiding over de stichting. Kapteyn was hoogleraar in het Oud-Germaans, Duits en het Oud-Fries en van 1940 tot 1942 rector magnificus van de Groningse universiteit. In 1942 aanvaardde hij de functie van algemeen adviseur van het Gewestelijk Bureau van de Nederlandsche Kultuurkamer voor de provincies Groningen en Drenthe. Hiermee ontstond een direct verband tussen deze organisatie en Saxo-Frisia.⁴⁴

Reeds voor de Bezetting meende Kapteyn dat er belangrijke historische en culturele overeenkomsten bestonden tussen de Friezen en Saksen in Duitsland en Nederland. Tijdens de Bezetting werd deze gedachte door Saxo-Frisia ingepast in de Groot-Germaanse ideologie. In een circulaire

uit augustus 1942 werd het doel van de stichting omschreven als: 'het wekken en bevorderen van de kennis (...) van het volkswezen der Friezen en Saksen, d.w.z. der bewoners van het Noorden des lands, en hun plaats aanwijzen eenerzijds in het Nederlandsche volk, anderzijds in hun betrekkingen tot het naburige Duitse rijk en in ruimer verband met de geheele Germaansche wereld.'⁴⁵ Van oktober 1941 tot september 1944 gaf de stichting Saxo-Frisia het maandblad *Het Noorderland* uit. Hierin verschenen artikelen over archeologische, volkskundige en taalkundige verschijnselen in Noord-Nederland en Noordwest-Duitsland. De beschreven fenomenen werden doorgaans geïnterpreteerd als onderdeel van een wijd verbreide en diep gewortelde Germaanse cultuur. Het allereerste nummer van het blad bevatte een artikel van Griever waarin hij uiteenzette hoe een verstandige 'teeltkeus' op grond van gemeenschappelijke herkomst mogelijkheden bood tot 'veredeling' van het Groninger volk.⁴⁶ De stichting Saxo-Frisia richtte zich niet alleen op de uitgave van *Het Noorderland*. Zij organiseerde ook talrijke excursies, lezingen, folkloristische bijeenkomsten en tentoonstellingen in de noordelijke provincies. Zo sprak Griever tijdens een uitstapje naar Beetsterzwaag in het weekend van 7 en 8 juni 1941 over het 'Groningsche Volkskarakter' en hield Kapteyn op 11 juli 1942 in Het Tehuis in Groningen een lezing over het runenschrift als 'het nationale Alfabet der Germanen'.⁴⁷

Kapteyns openingsrede voor de stichting Saxo-Frisia stond geheel in het teken van de Fries-Saksische verbondenheid. Kapteyn zette uiteen dat er grote overeenkomsten bestonden tussen de Friezen en Saksen, die hij tezamen aanduidde als de 'Noordzeegermanen'. Zij waren aldus Kapteyn nauwe verwanten. Er was volgens hem altijd een historische wisselwerking tussen hen geweest. Hierbij wees hij erop dat de Groninger Ommelanden vroeger een Fries karakter hadden gehad, iets wat zij later, althans voor de oppervlakkige beschouwer, hadden verloren. Tegenover deze Friese inkrimping stond de Saksische expansie. Kapteyn benadrukte dat het oorspronkelijke Saksische territorium klein was. Het betrof slechts een klein gebied in Holstein. In andere als puur Saksisch beschouwde streken, zoals Westfalen of Drenthe, werd zelden oorspronkelijk Saksisch aardewerk gevonden. Deze gebieden hadden pas vanaf het eind van de derde eeuw geleidelijk een Saksisch karakter gekregen. Hierbij waren overigens op veel plaatsen, onder meer in Drenthe, oude Friese elementen bewaard gebleven, aldus Kapteyn. Zijn openingsrede voor de stichting Saxo-Frisia verscheen als brochure onder de titel *Friezen, Saksen, twee loten van den Germaanschen stam*.⁴⁸ Ook het bestuur van de Algemene Vereniging Groningen kreeg deze brochure onder ogen. De stichting zond de brochure toe met daarbij een oproep tot aansluiting. Het verenigingsbestuur ging hier niet op in. De opgegeven reden luidde dat 'van samenwerking tot één doel niets verwacht wordt'.⁴⁹ Dat het verenigingsbestuur niet voelde voor aansluiting bij Saxo-Frisia is verklaarbaar. Gedurende het Interbellum was men voortdurend tegen de Friese beweging in het defensief geweest. Hierbij had men aangevoerd dat van oudsher in Groningen een Saksische cultuur bestond die duidelijk verschildte van de Friese cultuur. Kapteyn daarentegen minimaliseerde in zijn openingstoespraak de verschillen tussen Friezen en Saksen en betoogde bovendien dat de Groninger Ommelanden eertijds Fries waren geweest, terwijl het oorspronkelijke Saksische gebied

zich niet buiten Holstein uitstreckte. Hij hield daarmee een voor de verenigde Groningers onaan-trekkelijk verhaal. Er ontstond dan ook geen verder contact tussen Saxo-Frisia en de Algemene Vereniging Groningen. Desalniettemin maakte één van de leden van het verenigingsbestuur, J. Barkman, een overstap naar de stichting.⁵⁰

EEN NSB-ER IN HET BESTUUR

Op 6 september 1941 deed zich binnen de Algemene Vereniging Groningen een incident voor met grote gevolgen. Het was de dag van de algemene vergadering van dat jaar. Ruim tevoren had secretaris G.R. Jager te kennen gegeven als bestuurslid te willen aftreden. Het bestuur had daarom een aantal kandidaat-bestuursleden geselecteerd, waaruit de algemene vergadering Jagers opvolger kon kiezen. Een van de kandidaten was J. Buitenwerf uit Eindhoven. Zijn kandidatuur zou voor de nodige opschudding zorgen. Tijdens het vlak voor de algemene vergadering gehouden bestuurlijk overleg meldde voorzitter Ter Laan dat er een anonieme, met I.N. Sider ondertekende, brief was binnengekomen. Hierin stond dat Buitenwerf lid van de NSB en leider van het onderwijsgilde in zijn woonplaats was en als zodanig niet in het verenigingsbestuur thuishoorde. Het bestuurslid Barkman vroeg het woord. Volgens hem mocht een dergelijke brief, die de stemming kon beïnvloeden, niet in de algemene vergadering worden voorgelezen. Er ontspon zich een levendige discussie over het al dan niet voorlezen van de brief. Uiteindelijk besloot men dit niet te doen: over het schrijven van I.N. Sider zou niets worden gezegd. Vervolgens vroeg Barkman zijn medebestuursleden hoe zij dachten over de mening van de anonieme schrijver dat een NSB-lid niet in het verenigingsbestuur behoorde. Op deze vraag kreeg hij ontwijkende antwoorden. Hierop gooide Barkman de knuppel in het hoenderhok. Hij vertelde zelf lid te zijn van de NSB. Als een van zijn medebestuursleden hem niet naast zich in het bestuur wilde hebben, dan was hij te allen tijde bereid op te stappen, *sans rancune*. Ter Laan antwoordde dat Barkmans verklaring niet direct een verrassing was. Persoonlijk had hij geenszins bezwaren tegen Barkmans NSB-lidmaatschap. De andere bestuursleden sloten zich hierbij aan. Nadat Barkman nog verklaard had dat hij op politiek terrein andere meningen wist te eerbiedigen, beschouwden zij de kwestie als afgehandeld.⁵¹ Vlak na het bestuurlijk overleg volgde de algemene vergadering. Hoewel hier door het bestuur niet, of in elk geval niet openlijk, over de binnengekomen brief werd gesproken, kreeg Buitenwerf als kandidaat-bestuurslid de minste steun van de vergadering. Slechts vier van de in totaal 34 stemmen werden op zijn naam uitgebracht. Grote winnaar, met 23 stemmen, werd A.M.J. Deelman, voorzitter van de Groninger vereniging te Den Haag, die zich overigens pas tijdens de vergadering kandidaat stelde. Zo kreeg de Algemene Vereniging Groningen de secretaris wiens naam reeds meermaals is gevallen.⁵²

Op de hoofdbestuursvergadering van 4 oktober 1941 kwam de kwestie Buitenwerf opnieuw ter sprake. Volgens bestuurslid Barkman zou het bestuur in een artikel in *Dörp en Stad* stelling tegen de anonieme I.N. Sider moeten nemen, om zo te tonen dat het de politiek buiten de vereniging wilde houden en geen bezwaar had tegen NSB-ers. De overige bestuursleden voelden niets voor

zo'n artikel. Zij meenden dat de anonieme brief onmogelijk van invloed op de verkiezingsuitslag kon zijn geweest. Hij was immers niet op de algemene vergadering voorgelezen en dus slechts aan het hoofdbestuur bekend. Barkman liet zich niet overtuigen. Zijns inziens had de stemming in de algemene vergadering duidelijk getoond: 'geen NSB-er in het hoofdbestuur'. Maar er was meer. Volgens Barkman had de voorzitter gezegd dat de Groninger vereniging te Dordrecht door een NSB-er ten onder ging. Ter Laan reageerde hierop ontkennend. Hij had slechts gezegd dat er te Dordrecht door een NSB-er onrust in de vereniging was gekomen. Wel meende hij dat het de vereniging schade zou hebben berokkend als Buitenwerf tot bestuurslid was verkozen. Hoe het ook zij, Barkman bleef erbij dat Ter Laans houding niet klopte. Zelf ondervond hij als voorzitter van de Groninger vereniging te Alkmaar de problemen van het NSB-lidmaatschap aan den lijve. Dit was des te kwalijker, klaagde Barkman, aangezien hij binnen zijn vereniging nooit over politiek of godsdienst had gepraat. Van mensen die de strijd voor de nieuwe partij niet begrepen, kon hij zich nog wel voorstellen dat ze moeite hadden met zijn NSB-lidmaatschap. Van Ter Laan, die de oprichting van de SDAP had meegemaakt en dus wist hoe moeilijk de opbouw van een nieuwe partij was, begreep hij dit niet. Evenmin als er bezwaren bestonden tegen een SDAP-er [Ter Laan] of een katholiek [Ninteman] in de vereniging, kon er volgens Barkman bezwaar zijn tegen een NSB-er. Hij achtte het daarom de plicht van het bestuur om de brief van I.N. Sider openlijk te veroordelen. De overige bestuursleden bleven echter bij hun standpunt. Barkmans voorstel tot plaatsing van een artikel werd met alle stemmen tegen, uitgezonderd die van Barkman zelf, verworpen. Hierop kwam Barkman met het voorstel om als bestuur Buitenwerf persoonlijk op de hoogte te brengen van de tegen hem gerichte anonieme brief. Dit idee werd eveneens afgewezen. Toen zijn medebestuursleden hem ook verboden om op eigen titel in *Dörp en Stad* over de kwestie te schrijven, was voor Barkman de maat vol. Hij deelde mee te zullen overwegen wat hem verder te doen stond. Desnoods zou hij zijn functie in het hoofdbestuur neerleggen en Buitenwerf persoonlijk over de vijanden in zijn omgeving informeren. Volgens voorzitter Ter Laan was dit wellicht het beste. Met deze opmerking werd de zaak afgedaan.⁵³

De hierop volgende periode moet door Barkman als dramatisch zijn ervaren. Binnen korte tijd trad hij eerst af als voorzitter van de Groninger vereniging te Alkmaar,⁵⁴ om daarna 'in verband met ondervonden teleurstellingen' ook zijn lidmaatschap op te zeggen.⁵⁵ Dat Barkman terugtrad uit de Groninger vereniging van Alkmaar zal niet alleen te maken hebben gehad met de door zijn NSB-lidmaatschap ondervonden moeilijkheden. Een harde klap in de privé-sfeer, het overlijden van zijn dochter,⁵⁶ was ongetwijfeld ook van invloed. Op de hoofdbestuursvergadering van 18 juli 1942 deelde Barkman mee dat hij ook zijn taak als bestuurslid van de Algemene Vereniging Groningen zou neerleggen. Hij wenste op de aankomende algemene vergadering niet als bestuurslid te worden herkozen. Dit werd door de andere bestuursleden aanvaard. Aangezien er door de recente aansluiting van de Stadgroningse vereniging Grönneger Sproak juist een extra persoon in het bestuur was gekomen, besloot men geen vervanger voor Barkman te zoeken.⁵⁷

Tijdens de eerste vergadering van het dagelijks bestuur na Barkmans aankondiging op te willen stappen, werd opnieuw over deze zaak gesproken. Ter Laan, Deelman en Riddering meenden dat het niet de moeite waard was Barkman nog een uitnodiging voor de algemene vergadering te sturen. Daar Barkman zich niet herverkiesbaar stelde, had hij op de algemene vergadering immers geen functie meer te vervullen. Door zijn terugtreding uit de Alkmaarse Groninger vereniging kon hij krachtens de statuten niet eens meer hoofdbestuurslid zijn, oordeelde men verder. Bovendien zou de reiskostenvergoeding die Barkman bij zijn komst diende te ontvangen een aanslag zijn op de toch al slecht gevulde verenigingskas. Om dezelfde reden besloot het dagelijks bestuur de afgevaardigden van de lokale verenigingen niet meer dan drie gulden te vergoeden voor hun komst naar de algemene vergadering.⁵⁸

Het dagelijks bestuur zond aan alle overige bestuursleden afschrift van zijn notulen. Zo nam ook Barkman kennis van wat er was besproken. Dit viel bij hem verkeerd. Als reactie stuurde hij een brief waarin hij zijn ongenoegen uitte. Ten eerste verbaasde het hem dat het dagelijks bestuur meldde dat de afdelingen nog slechts drie gulden reiskostenvergoeding kregen, terwijl het voltallige bestuur eerder anders had besloten. Bovenal verwonderde hij zich over hetgeen met betrekking tot zijn komst naar de algemene vergadering werd geschreven. Ook hier werd afgeweken van een eerder besluit. Op de laatste voltallige bestuursvergadering had hij om klare wijn gevraagd. Er was hem toen bevestigd dat hij welkom was op de aankomende algemene vergadering. Nu werd hem echter ineens de mogelijkheid ontnomen afscheid te nemen en verslag te doen van de toneelwedstrijd, waarvoor Barkman in de jury zat. 'Zijn zóó onze manieren? Doet men zoo met een H.B.lid dat ± 8 jaar zitting heeft gehad? Heeft men zoo ook Pfeiffer, Melles en Jager uitgeluid? (...) hierover gaarne een opheldering, daar ik niet kan aannemen, dat men plotseling zoo grof zou zijn. Ik moet dit dus bepaald verkeerd lezen.' besloot Barkman zijn brief kwaad doch beleefd.⁵⁹

Uiteraard kwam Barkmans brief op de eerstvolgende vergadering van het dagelijks bestuur ter sprake. De aanwezige bestuursleden stelden een antwoord op, waarin zij de ingenomen standpunten nog eens herhaalden. Aan Barkman werd geschreven dat er alle reden was hem niet voor de algemene vergadering uit te nodigen, omdat hij geen bestuursfunctie meer vervulde en zijn komst de verenigingskas extra zou belasten. Uit hetzelfde kostennoogpunt was ook de maximale reiskostenvergoeding voor de lokale afgevaardigden verlaagd. Verder herinnerde men Barkman eraan dat hij bij zijn vertrek van de laatste hoofdbestuursvergadering nog nader uitsluitel had gevraagd over zijn aanwezigheid bij de algemene vergadering. Zijn argument dat hem ineens de deur voor de neus was dichtgegooid, klopte dus niet. Hierbij merkte men op dat het geenszins de bedoeling was geweest hem onaangenaam te zijn of op minder heuse wijze te behandelen dan de heren Pfeiffer, Melles en Jager. Indien Barkman er bepaald prijs op stelde op de algemene vergadering te verschijnen, dan maakte men daartegen geen bezwaar.⁶⁰

Dit antwoord maakte Barkmans woede nog groter. Nogmaals stuurde hij het dagelijks bestuur een boze brief. Hoewel hier het eigenlijke probleem natuurlijk niet lag, beet hij zich opnieuw vast in de drie-gulden-kwestie. Echt kwaad toonde Barkman zich daar waar het zijn komst naar

de algemene vergadering betrof. Hij ontkende dat hij nog nader uitsluitsel had gevraagd over de mogelijkheid naar die vergadering te komen. Eveneens bestreed hij dat hij op de algemene vergadering geen taak meer had. Volgens Barkman verzweeg men 'listiglijk?' dat hij als jurylid voor de toneelwedstrijd nog verslag moest uitbrengen. Dat men zijn komst niet meer de moeite waard en te duur vond, beschouwde hij als een grove geringschatting van zijn persoon. Hij begreep niet dat men na 'dit minderwaardige gedoe' nog durfde te beweren dat het geenszins in de bedoeling had gelegen hem onaangenaam te zijn of op minder heuse wijze te behandelen dan de heren Pfeiffer, Melles en Jager, die een hartelijk afscheid hadden gekregen en tot ereleden waren benoemd. Volgens Barkman gebeurde dit allemaal omdat hij een andere politieke richting was toegedaan, en dit terwijl hij als hoofdbestuurslid nooit de politiek had aangeroerd of op een andere wijze de vereniging had geschaad. Dat men schreef dat hij, indien hij er bepaald prijs op stelde, alsnog op de algemene vergadering mocht komen, beschouwde Barkman als kleinerend en vernederend. De hele zaak getuigde volgens hem van een ontstellend gebrek aan reverentie van de zijde van het dagelijks bestuur voor de gewone leden van het hoofdbestuur. In de laatste tien maanden was het voltallige hoofdbestuur slechts tweemaal opgeroepen. Dat het dagelijks bestuur dan ook nog kort na een van de zeldzame hoofdbestuurvergaderingen zomaar, zonder enige voorkennis van de gewone hoofdbestuursleden, twee besluiten teniet deed, was ronduit onbeschoft. Aan de overige bestuursleden, Steenhuis en Ninteman, stuurde Barkman een afschrift van zijn schrijven, evenals een kopie van de hem door het dagelijks bestuur gezonden brief. Van hun reactie alsmede die van het dagelijks bestuur liet Barkman zijn verdere optreden afhangen.⁶¹

Hoewel Ninteman nog een poging deed de gemoederen te kalmeren,⁶² kwam het tussen het dagelijks bestuur en Barkman niet meer goed. Het dagelijks bestuur reageerde zeer verontwaardigd op Barkmans verwijt dat hij om zijn politieke overtuiging minder heus was behandeld. Het verwachtte dat Barkman voor deze uitspraak zijn excuses zou aanbieden. Verder schreef het hem dat het dagelijks bestuur op de aankomende hoofdbestuurvergadering van 20 november 1942 machtiging zou vragen om beslissingen te nemen die afweken van een eerder hoofdbestuursbesluit. Op deze hoofdbestuurvergadering was Barkman natuurlijk ook welkom.⁶³ Barkman kwam echter niet meer bij zijn voormalige kameraden terug.⁶⁴ Zijn Groninger leven was geëindigd in een grote teleurstelling. Barkmans hele leven eindigde trouwens in een vreselijke teleurstelling. In 1949, toen de puinhopen van het door hem aangehangen nationaal-socialisme nog nasmeulden, overleed hij 'als volkomen gedesillustioneerd man'.⁶⁵

RUSTIG VOORTPLOEGEN

Direct na de bevrijding ontstond binnen enkele lokale Groninger verenigingen ongerustheid. Het gerucht deed de ronde dat verenigingen die bij de Kultuurkamer aangesloten waren geweest met opheffing zouden worden bestraft. Als dit gerucht klopte, dan viel ook voor sommige Groninger verenigingen het doek. Onder meer de lokale Groninger verenigingen te Apeldoorn, Arnhem,

Coevorden, Hilversum en Nijmegen waren bij de Kultuurkamer aangesloten geweest. Van hen, het eerst van Apeldoorn, kreeg het bestuur van de Algemene Vereniging Groningen de vraag voorgelegd wat te doen.⁶⁶ Deze vraag bracht het bestuur in een lastige positie. Had het immers destijds niet zelf aan de lokale verenigingen het advies tot aansluiting bij de Kultuurkamer gegeven? Deelman, die als secretaris de brieven van de lokale verenigingen voor zich kreeg, sloeg de verenigingsnotulen er eens op na. Hij kwam tot de onaangename conclusie dat als de geruchten over opheffing klopten, het hoofdbestuur in deze zaak niet geheel vrijuit ging. Na deze constatering twijfelde Deelman wat te doen. Hij besloot Ter Laan te raadplegen. Was het misschien een idee om zich tot de bestraffende instantie te wenden met een schrijven waarin het vroegere standpunt inzake aansluiting bij de Kultuurkamer werd uiteengezet?⁶⁷ De verenigingsvoorzitter meende dat dit niet hoefde. Hierop raadde Deelman de vereniging te Apeldoorn aan rustig een vergadering bijeen te roepen. Van een verplichte opheffing van bij de Kultuurkamer aangesloten verenigingen was Deelman en Ter Laan uit officiële bronnen niets bekend. Mochten er toch problemen ontstaan, dan kon men in Apeldoorn de vereniging ontbinden om staande de vergadering een nieuwe vereniging op te richten, dit uiteraard als afdeling van de, nimmer bij de Kultuurkamer aangesloten, Algemene Vereniging Groningen. Desnoods kon Apeldoorn een andere verenigingsnaam kiezen.⁶⁸

Aan de andere om raad vragende lokale Groninger verenigingen gaf Deelman hetzelfde advies. Zo ook adviseerde hij mevrouw G. Hamstra-Vos, secretaris van de Groninger vereniging te Hilversum. In Hilversum speelde echter nog een moeilijkheid. De Groninger vereniging aldaar was van plan een toneelstuk van Hamstra-Vos op te voeren. Probleem was dat mevrouw Hamstra-Vos zich tijdens de Bezetting als individueel lid bij de Kultuurkamer had aangesloten. Kon Hilversum nu haar toneelstuk wel opvoeren? Deelman beantwoordde deze vraag als volgt: 'Nu over de opvoering van een toneelstuk van Uw hand. U was aangesloten bij de Kultuurkamer, zoals ik wist en zoals U trouwens ook mededeelt. Nu is men – U kunt dat uit de krant lezen – niet erg te spreken op de kunstenaars, die zonder directe noodzaak zich bij de Kultuurkamer hebben aangesloten. Het lijkt daarom veiliger om maar geen toneelstuk van Uw hand op te voeren voorlopig en eerst eens af te wachten hoe het met deze aangelegenheid verder verloopt. Het zal wel met een sisser aflopen, maar het is altijd beter om maar zoveel mogelijk buiten schot te blijven. Ik raad U dus aan voor Uw eerste opvoering een ander toneelstuk uit te zoeken. U weet hoe dat is: de verrader slaapt nooit! Kies dus een ander stuk en Ge zult wel rustig Uw werkzaamheden kunnen voortzetten. Uw stuk komt dan later wel eens aan de beurt.'⁶⁹

Op de eerste bestuursvergadering na de oorlog, die op 13 oktober 1945 plaatsvond, kwam de kwestie van de bij de Kultuurkamer aangesloten lokale verenigingen ook ter sprake. Het bestuur besloot de lokale verenigingen niet over de aangelegenheid te schrijven zolang daar geen directe aanleiding toe was.⁷⁰ In een brief aan de lokale verenigingen deelde het hoofdbestuur enthousiast mee dat het zijn werkzaamheden weer ten volle had hervat. Het had in de achterliggende verschrikkelijke jaren de moed niet verloren en was met nieuwe moed bezield weer aan het oude werk gegaan. De liefde van het bestuur voor de Groninger geboortegrond, voor zijn taal, zijn gebruiken

en zijn folklore was hierbij niet verminderd, maar veeleer sterker geworden. Men hoopte dat dit ook binnen de aangesloten verenigingen het geval was.⁷¹

Zoals Deelman in zijn brief aan Hamstra-Vos al had voorzien, liep de Kultuurkamerkwestie met een sisser af. In de loop van 1945 werd het steeds duidelijker dat het niet tot een gedwongen opheffing van de bij de Kultuurkamer aangemelde verenigingen zou komen.⁷² Toen de Groninger vereniging te Nijmegen in het najaar van '45 om inlichtingen omtrent de gevolgen van haar aansluiting bij de Kultuurkamer verzocht, wees het bestuur daarom niet meer op de mogelijkheid van ontbinding van de vereniging. Men stelde verheugd vast dat Nijmegen de hand weer aan de ploeg had geslagen en gaf als advies: 'Ploegt rustig voort!'⁷³

Problemen deden zich ook voor met de aan het begin van dit hoofdstuk genoemde 'ouderwetse Groninger almanak'. Deze had men voor het eerst in 1945 willen laten verschijnen.⁷⁴ Gedurende de laatste bezettingsjaren waren door het bestuur allerlei stukjes voor de almanak verzameld. Men had ze gebundeld tot een proefversie van de almanak, die vervolgens door uitgever Strengholt ter goedkeuring was opgezonden aan het Departement van Opvoeding, Wetenschap en Cultuurbescherming.⁷⁵ Na de bevrijding bleek de kopij niet meer van dit inmiddels opgeheven nationaal-socialistische departement terug te krijgen. Het bestuur stond met lege handen.⁷⁶ Het liet zich hierdoor niet uit het veld slaan. Opnieuw begon het bestuur met het verzamelen van stukjes voor een almanak. Deze zou volgens nieuw plan in 1947 moeten verschijnen. Vereiste was wel dat de Nederlandse overheid papier voor de almanak toewees. Om dit te bereiken, richtte Deelman zich medio 1946 schriftelijk en mondeling tot het Departement van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen. Zijn belangrijkste argument voor een papiertoewijzing was dat de Algemene Vereniging Groningen met de folkloristische, geschiedkundige en literaire inhoud van de almanak probeerde 'mee te werken aan de culturele opbouw van ons volk'.⁷⁷ Bij het naoorlogse verzamelen van stukjes voor de almanak lette het bestuur er goed op of de schrijvers de juiste politieke overtuiging hadden. Op de hoofdbestuurvergadering van 15 juni 1946 verklaarde Steenhuis welhaast zeker te weten dat almanakmedewerker W.J. Eelssema uit Nieuw-Scheemda NSB-er was geweest. Men besloot bij de burgemeester van Scheemda navraag te doen of dit klopte. Indien Eelssema inderdaad een NSB-verleden had, dan zou men hem als medewerker schrappen.⁷⁸ Uit het antwoord van de burgemeester bleek dat Steenhuis zich had vergist: Eelssema was niet lid geweest van de NSB. Wel ontdekte het bestuur tegelijkertijd dat verenigingslid mr. Toppinga NSB-er was geweest en gevangen zat. Men besloot hem als verenigingslid te schrappen. Deelman notuleerde dit met de opmerking: 'Hij [Toppinga] kan beter worden afgevoerd.'⁷⁹ Voor de uitgave van de verenigingsalmanak en de samenstelling van de eerder genoemde Groninger reeks, vond geregeld overleg plaats met uitgever A.J.G. Strengholt. In december 1945 opperde Ter Laan tijdens zo'n overleg het idee om, als deel van Strengholts Groninger reeks, een kroniek van Groningen in bezettingstijd samen te stellen. Verschillende auteurs zouden in deze kroniek ieder een ander aspect van de Groninger bezettingsgeschiedenis moeten belichten. Zo kon M. Levie over het lot van de Groninger joden schrijven. In verband met de actualiteit van het onderwerp diende de kroniek vóór 1 maart 1946 te verschijnen.⁸⁰ Hoewel het bestuur enthousiast

met de kroniek aan de slag ging en het op een snelle voltooiing bleef hameren,⁸¹ kwam het werk nooit af. De verenigingsalmanak was een gelukkiger lot beschoren. Hij verscheen voor het eerst in 1949.

Ook de verschijning van het maandblad *Groningen* en het hierbij ingevouwen verenigingsblad *Dörp en Stad* liet lang op zich wachten. In het bevrijdingsjaar verscheen van beide bladen geen enkel nummer. Het eerste naoorlogse nummer van het maandblad *Groningen* alsmede dat van *Dörp en Stad* werd pas in het najaar van 1946 aan de abonnees verzonden. De reden voor de late verschijning van de bladen was dat uitgeverij Erven B. van der Kamp lange tijd geen overheidstoestemming kreeg voor het drukken ervan. Eerst moesten de redactie en de uitgever van de bladen worden 'gezuiverd'.⁸² Wat de redactie van het maandblad *Groningen* betreft, zal er overigens niet veel te zuiveren zijn geweest. Het tijdschrift was tijdens de Bezetting neutraal van inhoud geweest. Een uitzondering daarop was een in het tweede nummer van 1943 geplaatste oproep tot dienstneming bij de Waffen-SS of het Vrijwilligerslegioen Nederland.⁸³ Desondanks vatte slechts een van de drie maandbladredacteuren na de bevrijding het werk weer op. Dijkstra overleed enkele maanden voor de herstart van het blad, terwijl Hildebrand wegens ernstige ziekte afhaakte. Rietema continueerde als overgebleven redacteur het redactiewerk tot eind 1946. Toen legde ook hij de pen neer. Met het stoppen van Rietema als redacteur hield tevens het maandblad *Groningen* in zijn oude vorm op te bestaan.⁸⁴

AFREKENING

Na de bevrijding meldde het bestuur van de Algemene Vereniging Groningen trots dat het tijdens de Bezetting de moed niet had verloren. Niet iedereen was hierover verheugd. Dit bleek tijdens de eerste algemene vergadering na de Bezetting. Deze vergadering, op 29 augustus 1946 in het gebouw van de Grönneger Sproak te Groningen, stond onder voorzitterschap van Steenhuis. Ter Laan, die normaal de algemene vergaderingen presideerde, was 'wegens ernstige ziekte van zijn echtgenote' verhinderd. Mevrouw Ter Laan overleed op 7 november 1946 'na een moedig gedragen lijden'.⁸⁵ Tijdens de algemene vergadering klonk stevige kritiek op het optreden van het bestuur in de bezettingstijd. Deze kritiek kwam van H.J. Jetses, secretaris van de Groninger vereniging te Utrecht. Jetses' eerste punt van kritiek betrof het maandblad *Groningen*. Zijns inziens was het gegeven dat het maandblad nog niet weer was verschenen te wijten aan de geplaatste advertentie voor de Waffen-SS of het Vrijwilligerslegioen. Hij verweet het verenigingsbestuur in dit verband een passieve houding. Het bestuur verdedigde zich bij monde van Steenhuis en Deelman. Steenhuis zette uiteen dat het maandblad *Groningen* niet van de vereniging was, zodat het bestuur er niets over te zeggen had. Verder had de bewuste advertentie volgens hem niets te maken met het al of niet weer uitkomen van het maandblad. Deelman richtte zich in zijn verdediging op de pogingen die reeds waren gedaan om het maandblad weer te laten verschijnen. Bij het volgende agendapunt, dat de verkiezing van het bestuur betrof, leverde Jetses opnieuw kritiek. Als afgevaardigde van Utrecht wilde hij namens deze vereniging weten hoe het bestuur stond tegenover de lokale verenigingen die zich hadden aan-

gesloten bij de Kultuurkamer. In eerste instantie probeerde het bestuur deze kwestie te ontwijken. Steenhuis betoogde dat het een aangelegenheid was die buiten het bestuur omging en dus buiten zijn beoordeling en die van de algemene vergadering viel. Hierop expliciteerde Jetses zijn kritiek. Volgens hem had het bestuur bij zijn opstelling tegenover de Kultuurkamer een onjuiste houding aangenomen. Het had de afdelingen moeten afraden zich aan te melden. Als weerwoord zette Deelman uiteen wat het bestuur in deze zaak had gedaan.⁸⁶ Jetses was hiermee niet tevredengesteld. Hij bleef bij zijn standpunt dat het bestuur 'een meer positieve houding' had moeten aannemen. Bij de rondvraag kwam Jetses nogmaals terug op de gedragingen van het bestuur tijdens de Bezetting. Zijn kritiek spitste zich wederom toe op het handelen met betrekking tot de Kultuurkamer en het maandblad *Groningen*. Nadrukkelijk laakte Jetses de volgens hem slappe houding van het bestuur. Hij verklaarde er zijn conclusies uit te zullen trekken en verzocht te notuleren dat hij niet tevreden was over de wijze waarop het bestuur zich had gedragen. Jetses' opmerkingen werden beantwoord met een fel protest van Deelman. De secretaris van de Algemene Vereniging Groningen meende dat het bestuur had gedaan wat het moest doen en wees daarom elke aantijging van de hand.⁸⁷

Deze reactie was typerend voor de naoorlogse omgang met de bezettingsperiode in Nederland. Tijdens de Bezetting hadden veel mensen geprobeerd zich aan de nieuwe omstandigheden aan te passen, om dit nadien zo snel mogelijk te willen vergeten en door te gaan alsof er niets was gebeurd.⁸⁸ Dit verschijnsel van aanpassen en vergeten kwam op verschillende manieren naar voren in het optreden van het verenigingsbestuur. Zo wilde het bestuur er na de Bezetting niet aan worden herinnerd dat het de lokale Groninger verenigingen tot aansluiting bij de Kultuurkamer had aangespoord. Iets vergelijkbaars gebeurde met betrekking tot het maandblad *Groningen*. Hoewel verenigingsvoorzitter Ter Laan zich tijdens de Bezetting meermaals voor het behoud van dit tijdschrift had ingespannen, gebruikte het bestuur nadien het formele argument dat de vereniging niets over het maandblad te zeggen had. De souplesse waarmee het verenigingsbestuur zich aanpaste, bleek op nog een manier. Tijdens de Bezetting benadrukte Ter Laan bij de nationaal-socialistische autoriteit de volkscundige en folkloristische inhoud van het verenigingsblad *Dörp en Stad* en wist hij die ervan te overtuigen dat de vereniging geheel in de nieuwe orde paste. Op een vergelijkbare manier zette Deelman na de Bezetting aan de overheid uiteen dat de door de vereniging beoogde folkloristische, geschiedkundige en literaire almanak bijdroeg aan wat hij noemde 'de culturele opbouw van ons volk'. De houding van doorgaan alsof er niets was gebeurd, is ook terug te vinden in Ter Laans naoorlogse voorstel om Levie, die men tijdens de Bezetting als lid van verdienste had geschrappt, iets te laten schrijven over het lot van de Groninger joden. Het is overigens onwaarschijnlijk dat de aanwezigheid van NSB-lid Barkman sterk heeft bijgedragen aan de aanpassingsbereidheid van het verenigingsbestuur tijdens de Bezetting.⁸⁹ De advisering over aansluiting bij de Kultuurkamer vond plaats in een periode waarin Barkman, maar ook Steenhuis, meende dat hij onvoldoende door het dagelijks bestuur werd gehoord. Bovendien was het Ter Laan die direct na het eerste bericht over opheffing van *Dörp en Stad* contact zocht met het nationaal-socialistische gezag en die dit ook nadien bleef doen. De laatste keren dat Ter Laan achter papier voor het blad aanging, was Barkman al uit het verenigingsbestuur getreden.